

С.К. Құлманов^{1*} , Н.М. Рсалиева¹ , А.Д. Омарова² , Ж.Е. Ескендір¹

¹А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Алматы, Қазақстан;
²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
*e-mail: k.k.sarsen@mail.ru

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТЕРМИНОЛОГИЯСЫНДАҒЫ СЕМАНТИКАЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР

Аннотация. Мақалада қазақ терминологиясындағы семантикалық үдерістерге (көпмағыналылық (полисемия), кеңмағыналылық (эврисемия), мағынаның жылжуы (кеңею/тарылу), архаизмдердің терминденуі мен бейтерминденуі және неологизмдердің терминденуі, жарыспалылық құбылысы) жеке-жеке сипаттама беріліп, тілдік деректер келтірілді. Көпмағыналы (полисемиялы) терминдер бірнеше ғылым саласында әртүрлі заттың, нысанның атауы болғанымен, олардың мағынасы бір-бірімен өзара тығыз байланысты, жақын болып келсе, кеңмағыналы терминдердің (эврисемиялы) ғылыми анықтамасы (дефинициясы) бір-бірінен алшақ болады.

Сонымен қатар мақалада терминологиясындағы мағынаның кеңеюі нәтижесінде жасалған терминдердің негізінде қазақ ұлтының тұрмысына тән заттар мен құбылыстардың, іс-әрекеттердің атаулары жататыны, яғни ұлттық таным негізінде метафоралану жолымен жасалатыны дәйектелді.

Тіліміздегі архаизмдердің терминденуі мен бейтерминденуіне әртүрлі экстралингвистикалық түрткіжайттар (саяси жағдайлар, мемлекеттік формацияның ауысуы және т.б.) негізгі әсер болып табылады.

Сондай-ақ қазіргі кезде қазақ терминологиялық қорын толықтырып отырған көздің бірі неологизмдер екі түрге жіктелді: 1) тілде бұрын-соңды болмаған жаңа ұғымдардың пайда болуына байланысты жасалған неологизмдер; 2) тілде бұрыннан бар атауларды жаңартып, жаңғыртып, түрлендіріп қолдану жолымен пайда болған неологизмдер. Осы ретте бірінші топқа жататын лексикалық бірліктер – кірме сөздер, ал екінші топтағылары қазіргі қазақ терминологиясында басымдық ала бастаған ұлттық таным негізіндегі терминжасам үдерісінде пайда болған неологизмдер деуге болады. Қазіргі кезде тіліміздегі неологизмдердің басым көпшілігі орыс тіліне ағылшын тілінен енген терминдер болып табылады.

Қазіргі кезде тілімізде терминдердің жарыспалы (дублетті) қолданысы кеңінен байқалады. Салалық сөздіктерде, заңнамада, ғылыми еңбектерде еуропа тілдерінен орыс тіліне енген терминдер қазақ тіліндегі баламасымен қатар жарыса қолданылып отыр. Мұндай жарыспалылық құбылысын мынадай түрлерге бөлуге болады: 1) қазақ тіліндегі терминнің орыс тіліндегі немесе орыс тіліне еуропа тілдерінен енген нұсқасы мен қазақ тіліндегі баламасының жарыса қолданылуы; 2) орыс тіліндегі немесе орыс тіліне еуропа тілдерінен енген терминнің қазақ тілінде бірнеше баламасының қолданылуы.

Тірек сөздер: терминология, семантикалық үдеріс, көпмағыналылық, кеңмағыналылық, архаизм, неологизм, жарыспалылық

**Мақала BR20280984 «Қазақ тілінің әлеуеті: инновациялар, үрдістер және процестер» атты іргелі ғылыми зерттеу аясында жазылды.*

С.К. Кулманов^{1*}, Н.М. Рсалиева¹, А.Д. Омарова², Ж.Е. Ескендір¹

¹Институт языкознания имени А. Байтұрсынұлы, Алматы, Казахстан;
²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
*e-mail: k.k.sarsen@mail.ru

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В СОВРЕМЕННОЙ КАЗАХСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация. В статье описаны семантические процессы в казахской терминологии (полисемия, широкое значение (эврисемия), семантический сдвиг (расширение/сужение), терминизация и нетерминизация архаизмов и терминизация неологизмов, явление вариативности) и приведены лингвистические данные. Например, хотя многозначные термины представляют собой названия различных предметов и явлений в нескольких областях науки, их значения тесно связаны и недалеко друг от друга, тогда как научное определение (дефиниция) эврисемических терминов абсолютно отличаются.

В статье также утверждается, что в статье на основе терминов, созданных в результате расширения значения в терминологии, лежат названия предметов и явлений, действий, характерных для жизни казахской нации, т.е. образуемые метафорически на основе национального познания.

Основным влиянием на терминологизацию и детерминализацию архаизмов в казахском языке являются различные экстралингвистические факторы (политические ситуации, смена государственной формации и др.).

Неологизмы, являющиеся одним из источников, пополняющих в настоящее время казахскую терминологическую базу, классифицируются на два типа: 1) неологизмы, созданные вследствие появления новых

понятий; 2) неологизмы, созданные путем обновления, модернизации и трансформации уже существующих в языке названий. При этом лексическими единицами, относящимися к первой группе, являются вводные слова, а во второй группе – неологизмы, возникшие в процессе терминообразования на основе национального познания, которые начали приобретать приоритет в современной казахской терминологии. В настоящее время подавляющее большинство неологизмов казахского языка представляют собой термины, пришедшие в русский язык из английского.

В настоящее время в казахском языке широко наблюдается дублетное использование терминов. В отраслевых словарях, законодательстве, научных трудах наряду с эквивалентом в казахском языке используются термины, вошедшие в русский язык из европейских языков. Такое явление дублетности можно разделить на следующие виды: 1) дублетное использование варианта термина на казахском языке или варианта, вошедшего в русский язык из европейских языков, и эквивалента на казахском языке; 2) употребление нескольких эквивалентов в казахском языке заимствованных терминов из русского или европейских языков, вошедшие через русский язык.

Ключевые слова: терминология, семантический процесс, полисемия, эврисемия, архаизм, неологизм, дублетность

S.K. Kulmanov^{1*}, N.M. Rsaliyeva¹, A.D. Omarova², Zh.E. Eskendir¹

¹A. Baitursynuly Institute of Linguistics, Almaty, Kazakhstan;

²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: k.k.sarsen@mail.ru¹

SEMANTIC PROCESSES IN MODERN KAZAKH TERMINOLOGY

Abstract. This paper describes semantic processes in Kazakh terminology (polysemy, broad meaning (eurysemy), semantic shift (broadening/narrowing), terminization and non-terminization of archaisms and terminization of neologisms, the phenomenon of variability) and linguistic data are given. For example, although polysemous terms are the names of different objects and phenomena in several fields, their meanings are closely related and not far from one another, while scientific definitions of terms with broad meanings (eurysemous terms) are far from one another.

The article also states that the article is based on terms created as a result of the expansion of meaning in terminology, the names of objects and phenomena, actions characteristic of the life of the Kazakh nation, i.e. formed metaphorically on the basis of national cognition.

The main influence on the terminologization and deteminologization of archaisms in the Kazakh language are various extralinguistic factors (political situations, change of state formation, etc.).

Neologisms, one of the sources that currently replenish the Kazakh terminological base, are classified into two types: 1) neologisms created due to the emergence of new concepts that have never existed in the language; 2) neologisms created by renewing, modernizing and transforming names that already exist in the language. At the same time, the lexical units belonging to the first group are introductory words, and in the second group are neologisms that arose in the process of term formation based on national cognition, which began to gain priority in modern Kazakh terminology. Currently, the vast majority of neologisms in the Kazakh language are terms that have entered the Russian language from English.

At present, in the Kazakh language, the parallel use of terms is widely observed. In *industry* terms dictionaries, legislation, and scientific works, the terms that have entered the Russian language from European languages are used simultaneously with their equivalents in Kazakh. Such a phenomenon of variability can be divided into the following types: 1) parallel use of the Kazakh language version of a term in Russian from European languages and its equivalent in Kazakh; 2) use of several alternatives in Kazakh for a term in Russian or from European languages.

Keywords: terminology, semantic process, polysemy, eurysemy, archaism, neologism, doublet

Кіріспе

Қазіргі тіл білімінде терминология саласының жалпы мәселелеріне (қабылдау қағидаттары, терминжасам, терминография және т.б.) арналған ғылыми зерттеулер баршылық. Оның ішінде қазақ тіл білімінде терминология саласы бойынша жүргізілген зерттеулер әртүрлі сипатта болып келеді.

Қазіргі қазақ терминологиясының көрнекті ғалымы – академик Ш.Құрманбайұлының 2014 жылғы дерегі бойынша: қазақ терминологиясы бойынша қазіргі кезге дейін 15-тей монография мен зерттеу еңбектері, 10-нан астам оқулық, оқу құралдары, жинақтар, конференция, семинар, дөңгелек үстел материалдары жарық көрсе, терминология мәселелеріне қатысты арнаулы басылымдар саны 50-ден, ғылыми мақалалар 1000-нан, газет мақалалары 500-ден асады және терминология саласында тіл мамандары арасында 4 докторлық, 40-тан астам кандидаттық диссертация, ал салалық терминологияға байланысты математика саласынан – 1, химия саласынан 1 докторлық, әртүрлі салалардан 10-нан астам кандидаттық диссертация қорғалған (Құрманбайұлы, 2014: 149). Бұдан кейін мұндай егжей-тегжейлі статистикалық тұжырым жасалмағанымен, қазіргі ғылым мен техника салалары күн сайын дамып отырған шақта терминологияның әртүрлі мәселелеріне арналған еңбектер саны артып отыратыны – заңдылық.

Қазіргі кезде қазақ терминологиялық қоры негізінен еуропа тілдерінен орыс тіліне енген терминдерді сол қалпында алумен «толығып» отырғаны белгілі. Орыс тіліне еуропа тілдерінен енген сөздерді орыс тіліндегі жазылуы бойынша қабылдау басым, сондай-ақ еуропа тілдерінің сөздерін сол тілдердің графикасымен қабылдау үдерісі де кездеседі. Алайда тілімізде лексика-семантикалық (конверсия) тәсілдің көмегімен метафоралық қолданыстан туындаған терминдердің саны артып келеді және олардың ұлттық танымға негізделгендігін баса айтқымыз келеді.

Қазіргі тіл білімінде терминология саласына қатысты жан-жақты әрі сәтті зерттеулер жүргізіліп отырғанымен, өз шешімін таппай отырған бірқатар мәселелер де жоқ емес. Солардың бірі – кейбір терминдердің бірнеше мағынада қатар қолданылып келуі. Мұндай жағдайлар, әсіресе, кәсіби коммуникация кезінде бірнеше саланың тоғысуы нәтижесінде жиі орын алады. Сонымен бірге ісқағаздар тілінде, әртүрлі техникалық құжаттарды дайындау кезінде және т.б. мемлекетішілік немесе халықаралық құжаттар алмасу кезінде де терминдерді қолдануда түсініспеушілік туғызатын жағдайлар да кездеседі. Осыға байланысты бұл мақала қазіргі қазақ терминологиясындағы семантикалық үдерістерге (көпмағыналылық (полисемия), кеңмағыналылық (эврисемия), мағынаның жылжуы (кеңею/тарылу), архаизмдердің терминденуі мен бейтерминденуі және неологизмдердің терминденуі, жарыспалылық құбылысы) жалпы сипаттама беріп, бұл құбылыстардың тілдегі көрінісін ашуға арналады.

Материал және әдістер

Мақалада терминология саласындағы семантикалық үдерістерге (көпмағыналылық (полисемия), кеңмағыналылық (эврисемия), мағынаның жылжуы (кеңею/тарылу), архаизмдердің терминденуі мен бейтерминденуі және неологизмдердің терминденуі, жарыспалылық құбылысы) қатысты шетелдік және отандық ғалымдардың ғылыми-теориялық зерттеулері мен ұстанымдары басшылыққа алынып, аталған құбылыстарға қазіргі қазақ тілінің терминологиялық қорынан алынған мысалдар талданды. Қазақ терминологиясындағы аталған семантикалық үдерістерді сипаттау үшін терминдер *іріктеліп, жүйеленіп, сұрыпталып, лексика-семантикалық топтарға* бөлінді. Терминдердің көпмағыналылығын (полисемия) және кеңмағыналылығын (эврисемия) айқындау барысында *семантикалық талдау, когнитивтік талдау* әдістері пайдаланылса, архаизмдердің терминденуі мен бейтерминденуін дәлелдеу үшін ішінара *диахрондық (этимологиялық)* талдау, неологизмдердің терминденуін сипаттауда *синхрондық талдау әдісі*, ал жарыспалылық құбылысын сипаттау барысында *сипаттау, пәнаралық салыстыру, ішінара салғастыру әдістері* қолданылды.

Әдебиетке шолу

Терминология ғылымының термин қабылдау қағидаттары, терминжасам, терминография және т.б. жалпы мәселелерін шетел тіл білімінде (ағылшын, орыс және т.б.) қарастырған еңбектер көптеп саналады (В.Schuster, E.Rokhlina, E.Abramova, А.А.Реформатский, Т.Л.Канделаки, Б.Н.Головин, Р.Ю.Кобрин және т.б.). Ал қазақ тілінің ғылыми терминологиясының мәселелері А.Байтұрсынұлынан басталып, Алаш зиялылары Қ.Кемеңгеров, М.Дулатов, Т.Шонанұлы, Н.Төрекұлұлы, Қ.Жұбанов, Ә.Ермеков, Кеңес Одағы тұсындағы буын өкілдері М.Б.Балақаев, С.Байішев, Ә.Қайдаров, Ә.Айтбаев, Р.Сыздықова, Б.Қалиұлы, Тәуелсіздіктен кейінгі жылдары Ш.Құрманбайұлы, Ш.Біләлов, С.Ақаев, А.Алдашева, Қ.Айдарбек, С.Әлісжанов, Е.Әбдірәсілов, С.Исақова және т.б. ғалымдардың зерттеулерімен жалғасып келеді.

Қазақ тіл білімінде терминология саласы бойынша жүргізілген зерттеулерді төмендегіше жіктеуге болады: а) қазақ терминологиясының жалпы мәселелеріне арналған негізгі зерттеулер (А.Байтұрсынұлы, Қ.Жұбанов, Т.Шонанұлы, М.Б.Балақаев, Ә.Ермеков, Н.Төрекұлұлы, С.Байішев, Ә.Қайдаров, Р.Сыздықова, Ә.Айтбаев, Ш.Құрманбайұлы, А.Алдашева, және т.б.); ә) қазақ терминологиясының тілтанымдық мәселелеріне арналған еңбектер (Р.А.Өрекенова, Ш.Құрманбайұлы, Қ.Айсұлтанова, И.Мұратбаева, А.Төраниязова, С.Исақова және т.б.); б) қазақ терминологиясындағы салыстырмалы және салғастырмалы зерттеулер (Е.Рамазанов, М.Иманбаев, Р.Баймұхамедова, С.Джансеитова, К.Молдабеков, Г.Исмаилова және т.б.); в) ғылым салаларының терминологиясына арналған еңбектер (Г.К.Конкашбаев, Ш.С.Сарыбаев, С.А.Аманжолов; Ж.Молдажаров, М.Р.Насырова, Е.А.Молдатаев, С.Кәрібаева, К.Г. К.Т.Оспанова, С.Қ.Әлісжанов, Г.Жұмашева, А.Исанова, Б.Ақшалова, Е.Дәулетов, Ж.Бейсенова, С.Исақова, Ә.Нұржанова, А.Т.Қоңырова, К.А.Ашинова, М.М.Нургалиева және т.б.); г) қазақ терминологиясының тарихына

арналған зерттеулер (Ө.Айтбаев, М.Серғалиев, М.Миров, Ә.Ә.Әбдірахман, Г.Ш.Ерназарова, Қ.Қабатаева және т.б.); ғ) терминология саласы бойынша білім беруге арналған әдістемелік еңбектер (М.Нугуманов, Т.Мусақұлов, Ш.Құрманбайұлы, С.Әлісжанов және т.б.); д) қазақ терминографиясына арналған зерттеулер (Б.Қалиев, Е.Әбдірәсілов және т.б.).

Сондай-ақ терминдердің көпмағыналылығы мен кеңмағыналылығы мәселесіне ағылшын тіл білімінде *A.Blank*, *M.Vanhove*, *McW.John* және т.б., орыс тіл білімінде Ю.Д.Апресян, А.А.Зализняк, Н.Н.Амосова, И.В.Арнольд, Л.Я.Гросул, Т.В.Жукова, В.Я.Плоткин, С.Н.Димова, Г.И.Гурская және т.б., қазақ тіл білімінде Ә.Қайдар, Р.Сыздық, М.Оразов, Ә.Болғанбаев, М.Балақаев, Т.Томанов, Е.Жанпейісов, Б.Манасбаев, Р.Барлыбаев, архаизмдердің терминделуі турасында Ә.Қайдар, Р.Сыздық, Ғ.Айдаров, Е.Жанпейісов, Т.Жанұзақов, А.Махмудов, Н.Уәли, неологизмдердің табиғаты жайында Ә.Қайдар, Р.Сыздық, Ш.Сарыбаев, Ә.Айтбаев, А.Алдаш, Қ.Қадырқұлов, Ж.Сағындықова, А.Фазылжанова, Қ.Алдашева, А.Бейсенғали және т.б.), терминдердің жарыспалылығы мәселесіне қатысты А.Алдашева, Ш.Құрманбайұлы, Қ.Айдарбек, Н.Шүленбаев және т.б. еңбектері арналған.

Қазақ тіл білімінің терминология саласындағы зерттеулерді талдай келсек, осы салада бүгінгі таңда терминдену процесінде болып жатқан семантикалық үдерістер, атап айтқанда, көпмағыналылық (полисемия), кеңмағыналылық (эврисемия), мағынаның жылжуы (кеңею/тарылу), архаизмдердің терминденуі мен бейтерминденуі және неологизмдердің терминденуі, жарыспалылық құбылысы өз кезеңіндегі терминологияның жалпы мәселелерінің қатарында аталып өтеді. Өйткені бұл құбылыстардың лингвистикалық түрткіжайттарға ғана емес, көптеген экстралингвистикалық факторларға (мысалы, ғылымның, техника мен технологияның дамуы және т.б.) байланысты тілімізде кездесуі жиілей түсетіні белгілі. Осы ретте бұл мақалада аталған құбылыстарға жалпы сипаттама беріп, олардың тілдегі деректерін анықтау көзделеді.

Нәтижелер және талқылау

Терминдер ғылыми ұғымдардың атаулары болғандықтан, олардың табиғатына негізінен көпмағыналылық, экспрессиялылық, эмоциялылық жат екендігі белгілі. Дегенмен қандай да бір ғылыми ұғымға әртүрлі анықтаманың (дефиницияның) берілуіне байланысты кейбір терминдердің бірнеше мағынада қолданылу деректері көптеп ұшырасады. Мұндай жағдайлар, әсіресе, кәсіби қатысым кезінде жекелеген терминдердің әркелкі қолданылуы (орнымен қолданылмауы, қате қолданылуы және т.б.) салдарынан болып жатады.

Тіл біліміндегі полисемия (көпмағыналылық) және эврисемия (кеңмағыналылық) құбылыстары туралы ғалымдар екі көзқарасты ұстанады: 1) полисемия және эврисемия жеке категория ретінде саналады; 2) эврисемия көпмағыналы сөздің лексика-семантикалық нұсқасы ретінде қарастырылады. Ғалымдар полисемияның пайда болуына әсер ететін мына факторларды атайды: а) тиісті жалпы қолданылатын сөздердің бірнеше мағынада қолданылуы; а) метонимиялық қолданыс (Шелов, Лейчик, 2012: 49-57).

Терминологиядағы көпмағыналылық бір терминнің бір-бірімен өзара байланысты екі немесе бірнеше мағынада қолданылуынан туындайды және **авторлық** (*демеуші, мияткер, жебеуші, қолдаушы, спонсор; жасуша, торша, торкөз, клетка, ұлпа* және т.б.) және **жасырын** (әртүрлі тілдердегі терминдерді салыстыру барысында анықталады) болып бөлінеді (Құрманбайұлы, 2014: 490).

Қазіргі қазақ терминологиясындағы көпмағыналылық құбылысын айғақтайтын терминдер бірнеше салада әртүрлі заттың, нысанның атауы болғанымен, олардың мағынасы бір-бірімен өзара тығыз байланысты, жақын болып келеді. Мысалы, **алаң**: 1) қоғамдық құрылыстардың орталығындағы, қала немесе кент көшелерінің құрамына кіретін біртұтас сәулеттік ашық жер (сәулет); 2) айдаршықаралық алаң (межмышцелковое поле) (медицина); 2) ұшу алаңы (техника); **бет**: 1) адамның дене мүшесі (анатомия); 2) қағаздың бір жағы (полиграфия); 3) сәулелік бет (физика және астрономия); 4) бет инварианттары (математика); **қалта**: 1) қалталық модем (информатика); 2) сахна қалтасы (құрылыс); 3) оқ қалта (әскери іс); 4) аска (биология); 5) ми қалтасы (ауыл шаруашылығы); 6) төс қалта (жеңіл өнеркәсіп); **қосынды**: 1) сомма (математика); 2) отынға, майлау материалдарына және басқа заттарға олардың пайдалану қасиеттерін жақсарту үшін аз мөлшерде қосылатын препарат (присадка) (химия); **жиек**: 1) ернеу (кромка) (машинажасау); 2) жиек (бровка) (көлік); 3) жиек (закомара) (құрылыс); 4) шеңбер, жиек (ободок) (әскери іс); 5) жиек (контур) (әскери

іс); 6) жиек ішек (кишка ободочная) (биология); 7) шүйделік жиек (край затылочный) (медицина); 8) жиек (обрез) (ауыл шаруашылығы); 9) ернеу, жиек (бордюр) (тамақ өнеркәсібі); 10) жиек, бүйір (борт) (спорт); **түбір**: 1) өсімдіктің тамыры (биология); сөздің әрі қарай бөлшектеуге келмейтін, лексикалық мағынасын сақтаған негізгі бөлігі (лингвистика); 2) дәрежеге шығаруға кері алгебралық амал (математика); 3) тіс түбірі (медицина).

Сондай-ақ қазіргі әртүрлі ғылым салаларында қолданылатын терминдердің көпмағыналылық құбылысын айғақтайтын мысалдарды көптеп келтіруге болғанымен, мақаланың көлеміне қарай, олардың бірнешеуін көрсетумен шектеліп отырмыз. Мысалы, *түсім* (экономика, ауыл шаруашылығы); *өнім* (экономика, ауыл шаруашылығы); *салым* (экономика, спорт); *науқан* (экономика, философия, әскери іс); *қанат* (машинажасау, көлік, биология); *заряд* (спорт, әскери іс, физика); *құн* (экономика, тарих); *аппарат* (әскери іс, медицина), *корпус* (әскери іс, сәулет); *формула* (медицина, математика); *интервенция* (саяси, тарих) және т.б.

Келтірілген мысалдардан көріп отырғанымыздай, әртүрлі ғылым салаларында қолданылатын бірдей терминнің мағынасы бір-бірімен байланысты болады, тіпті біреуі бір терминге байланысты туындайды деуге болады. Мысалы, «түбір» термині алдымен биологияда «ағаштың, өсімдіктің жерде қалған түбі» деген мағына білдірсе, басқа салалардағы терминдік мағынасы осыдан туындайды: «тістің жақ ұясына кіріп тұрған бөлігі» (анатомия), «ары қарай бөлшектеуге келмейтін, бірнеше сөзге ортақ лексикалық мағынаны білдіретін сөздің негізгі бөлшегі» (тіл білімі), «тендеудегі санның орнына қойған кезде осы тендеуді тепе-теңдікке айналдыратын сан» («түбір» формуласы өсімдіктің жердегі, яғни астыңғы бөлігіне ұқсас). Жоғарыдағы келтірілген мысалдарға осылайша талдау жасай беруге болады. «Эврисемия» (кеңмағыналылық) ұғымының анықтамасын алғаш рет Н.Н.Амосова ұсынды: «Эврисемия – әртүрлі денотаттарға арналған сөздің семантикалық көлемінің кеңеюімен сипатталатын, лексикалық-семантикалық деңгейдегі лингвистикалық құбылыс» (Амосова, 1963: 114). Кеңмағыналылыққа әдетте жалпы ғылыми және жалпы техникалық терминдер бейім келеді. Тілдегі эврисемия құбылысын терең зерделеу үшін әртүрлі ғылым салаларынан көптеген мысалдар келтіруге тура келеді. Мәселен, 1) «концепция» термині кең әлеуметтік мағынада «тұжырымдама, идея», клиникалық терминологияда «ұрықтану, әйел жұмыртқасының ұрықтануы» дегенді білдіреді. 2) «Қосу, байланыстыру» мағынасын беретін «апликация» сөзі «матаға, қағазға матаның немесе қағаздың түрлі-түсті бөліктерін тігу немесе желімдеу арқылы ою-өрнектер, кескіндер жасау тәсілі» әлеуметтік денотаты ретінде қолданылады. Медициналық денотат «физиотерапиялық процедура» ретінде аударылады, ол дене бетінің шектеулі аймағына емдік балшық, парафин, энергияның қандай да бір түрін тасымалдаушы және т.б. 3) Қазіргі қоғамда «бір нәрсені немесе біреуді таныстыру» мағынасындағы «презентация» термині өте танымал. Клиникалық терминологияда «презентация» деп «босану кезінде ұрықтың басы немесе денесінің бір бөлігі алдыңғы жағында болған кездегі ұрықтың жатысы» аталады. 4) «Ассимиляция» термині әдетте бір халықтың тілін, мәдениетін игеру арқылы екіншісімен сіңісуін білдіретін әлеуметтік денотатты көрсетеді. Сондай-ақ бұл термин лингвистикада «бір дыбыстың екіншісіне ұқсастығы» деген мағынада қолданылады. Ал медициналық денотаты – «ағзадағы күрделі заттардың қарапайым заттардан түзілуі». 5) «Базис» сөзі құрылыста «негіз, тірек, іргетас» мағынасын берсе, медицинада «бассүйек негізі» мағынасын береді. 6) «Дислакация» клиникалық термині «сынған сүйектердің қозғалуы, орын ауыстыруы» ретінде аударылады. Бірақ кең мағынасында «дислакация» термині «құрлық әскерлері мен әскери мекемелерді бейбіт уақытта оларға бөлінген жерлерде орналастыру, кварталдау», сондай-ақ «әскери бөлімдерді майданға орналастыру» деп аталады. Ал фармацевтикалық терминологияда бұл ұғымның жаңа семантикалық – «күрделі тағайындалымдағы басты, негізгі немесе белсенді дәрі, күрделі дәрі-дәрмектің негізгі ингредиенті» реңкі бар. 7) «Іштей нығайту, қорғау» мағынасындағы «иммунитет» термині қазірде қоғамда жиі қолданылады. Ал оның медициналық денотаты – «ағзаның ауру қоздырғыштарына қарсы тұру қабілеті». Терминнің қазіргі кездегі әлеуметтік мағынасы – «мемлекетте ерекше жағдайға ие адамдарға берілген кейбір жалпы заңдарға бағынбаудың айрықша құқығы». Мысалы, *дипломатиялық иммунитет* немесе *депутаттың иммунитеті*. Жоғарыда келтірілген мысалдардан көріп отырғанымыздай, терминдердің көпмағыналылыққа қасиетке ие болуын (эврисемантикалануын) олардың мағынасының кеңеюі (десемантикалануы) деп санауға болады. Демек, кеңмағыналылық – белгілі бір терминнің мағынасының кеңеюі нәтижесінде әртүрлі ғылым

саласында алшақ мағынада қолданылуын білдіретін лингвистикалық терминологиядағы күрделі құбылыс. Мағынаның жалпылығы, синкретизм, қолданыс жиілігінің жоғарылығы, полиденотативтілік, семантикалық генерализация сияқты критерийлер кеңмағыналылықты (эврисемияны) көпмағыналылық құбылысымен бірдей қарауға болмайтындығын айғақтайды.

Тілде жалпы қолданыстағы сөздердің мағынасы өзгеріп (негізінен кеңейіп, кейде тарылып), терминологиялық қорға еніп отырады. Қоғамдағы жаңадан пайда болған қандай да бір затты немесе құбылысты атау үшін оның белгілі бір негізгі белгілері мен қасиеттеріне (түсіне, түріне, көлеміне және т.б.) байланысты тілдегі қолданыстағы белгілі бір сөзге жаңа мағына «үстеліп», атау ретінде, термин ретінде орнығады. Сөздің бойына жаңа мағынаның «жамалуына» көбінесе тілдегі метафора, метанимия құбылыстары негіз болады.

Академик Ш.Құрманбайұлы термин мағынасының кеңеюіне «термин мағынасының ауқымы мейлінше кеңейіп, бұрынғы ұғым орнына сол ұғым да кіретін тектік ұғымды немесе жалпы ұғымды білдіруі», ал термин мағынасының тарылуына «термин мағынасының мейлінше нақтыланып, бұрынғы кең ұғым орнына оның бір түрін (түрлік ұғымды) немесе соның бір бөлігін білдіруі» деген анықтама береді (Құрманбайұлы, 2014: 489).

Кез келген тіл жылдар бойы дамып, өзгеріске түсіп отырады және сонымен бірге бүгінгі күні бізге жетіп отырған сөздердің мағыналары да табиғи жолмен дамып келеді. Сөз мағынасының «семантикалық жылжуы» – сөз және қоғам мен ондағы әртүрлі үдерістердің арасындағы сәйкестіктің уақыт өте өзгеруге бейім болатынын білдіретін құбылыс. Сөздің мағынасы негізінен тұрақты, «туабітті» және объективті денотаттық аспектілерден тұрады, оған қоса, әртүрлі экстарлингвистикалық – географиялық, мәдени, жас, жыныс, білім, әлеуметтік-экономикалық, саяси жағдай және т.б. факторлардың әсерінен құралатын динамикалық коннотативтік реңктерден құралады. Бұл ерекшеліктер қолданыс барысында сөздердің мағынасын кеңейтуге немесе тарытуға мүмкіндік береді (John, 2020).

Кез келген тілдегі белгілі бір сөз (әдеби, диалект, кәсіби, архизм) арнаулы салада қолданылатын нысанның атауы ретінде қалыптасып, сол саланың терминіне айнала алады, яғни сол саланың терминологиялық жүйесіне енеді. Лексикалық бірліктердің терминденуіне олардың мағыналарының кеңеюі мен тарылуы күшті ықпал етеді. Сөз мағынасының «жылжуына», негізінен кеңеюіне метафоралану құбылысы негіз болады. Қазақ тілінде, әсіресе тіл білімі саласында метафоралық жолмен төл тіліміздің лексикалық бірліктердің мағыналарының кеңеюі арқылы жасалған терминдерді көптеп кездестіруге болады. Мысалы, А.Байтұрсынұлы жасаған *түбір, шылау, септеу, шылау, рай, сабақты етіс, салт етіс, көсемге, одағай* және т.б. терминдер – сөзімізге дәлел бола алады (Құлманов, 2022: 93-99). Мұнда аталған терминдер қазіргі кезде қазақ тіл білімінде қалыптасып, әртүрлі категориялардың атаулары ретінде орныққан. Алайда олардың негізінде қазақ ұлтының тұрмысына тән заттар мен құбылыстардың, іс-әрекеттердің атаулары жатқаны, яғни олардың ұлттық таным негізінде метафоралану жолымен жасалғаны сөзсіз. Бұл турасында академик Ш.Құрманбайұлы: «Көп жағдайда екі затты немесе құбылысты салыстыру барысында байқалған олардың қандай да бір ұқсастықтары сөздің бастапқы мағынасының метафоралануына негіз болады. Ондай ұқсастың негізінен бұрыннан бар ұғым мен жаңа ұғымның түр, түс, көлем, пішін, қызметтеріне байланысты болуы мүмкін», – дейді (Құрманбайұлы, 2014: 35). Осы ретте жоғарыда аталған көпмағыналылық, кеңмағыналылық және мағынаның жылуы құбылыстарын талдай келе, оларды тіл білімінің лексикология мен терминологияның аясында ғана емес, жалпы лингвомәдениеттаным, когнитивті лингвистика бағыттарының зерттеу әдістері негізінде терең талдауды қажет етеді деп санаймыз.

Лексикалық қордың ерекше бір қабаты – архизмдер де уақыт өте келе, тілдің терминологиялық жүйесіне еніп жатады. Қазақ тіліндегі архизмдерді зерттеген А.Махмудов көнерген сөздерді екіге бөледі: а) қазіргі кезде тұрмыста қолданымайтын заттардың, құбылыстардың атауын білдірген историзмдер; ә) жаңарған, жаңа мағынаға ие болған заттар мен құбылыстардың көне атын байқататын архаизмдер (Махмудов, 1963: 8)

Зерттеуші Э.Хамитова «историзмдерді» төмендегіше жіктеп көрсетеді: 1) әкімшілік басқарумен байланысты: *хан, ханзада, ханым, тәж, тақ, бек, уәзір, патша, бекзада, ауылнай, болыс, аға сұлтан, старшын, қазы, би, шабарман, атишбар, нөкер* және т.б.; 2) әскери атақ пен қару-жараққа қатысты: *жебе, садақ, оқшантай, сауыт, қалқан, айбалта, қорамсақ, жасақ, найза,*

қосын, сарбаз, шеру, байрақ, дулыға, қозыжауырын, адырна, шарайна, ақберен, кіреуке, наркескен және т.б.; 3) Кеңес тұсындағы историзмдер: *губком, нарком, рабфак, совдеп, партия ұясы, кедейлер комитеті, қызыл отау, қызыл әскер* және т.б. (Намитова, 2016: 210-211).

Филология ғылымдарының кандидаты Н.Әшімбаева ертедегі атақ-лауазымға қатысты *айдауыл (конвой), жасауыл, жасақ (отряд), сақшы, қарауыл, ұлан (гвардия), пәрмен (команда)* және т.б. сөздерді қазіргі кезде әскери іс саласында белсенді қолданылатын терминдерге айналып отырғанын айтады (Әшімбаева, 1997: 216-217). Біз өз тарапымыздан қатар қазіргі кезде *орда, қалқан, жасақ, шеру, байрақ* және т.б. архизмдерінің қазіргі кезде саяси, әскери салада термин ретінде бекітілгенін айта кеткіміз келеді. Осы ретте академик Ш.Құрманбайұлының әдеби тілдегі «оқтан, найза-сүнгіден сақтану үшін ертеде батырлар киген тор көзді темір кіреукені» және «әртүрлі зат салып қоятын кішігірім құты ыдысты» білдіретін «сауыт» сөзінің мағынасының кеңеюінен биология саласындағы «кейбір жәндіктер (мысалы, шаянтәрізділер) мен жануарлардың (бірсыпыра балықтар, жорғалаушылар, тасбақа, крокодил), сүтқоректілердің денесін қаптап, оларды жауыннан, зақымданудан қорғайтын қатты жабындыны» білдіретін «сауыт» (панцирь) терминінің пайда болғанын айтады (Құрманбайұлы, 2014: 35).

Сондай-ақ тілдегі терминдердің архаизмдену құбылысы, ең алдымен, ғылыми-техникалық прогреспен, ғылыми зерттеулердегі жекелеген ұғымдардың мағыналарын нақтылаумен және т.б. байланысты болады. Терминдер кәсіби терминдер мен жаргон сөздер сияқты қолданылу жағынан шектеледі де, архаизмденуге анағұрлым бейім болады, яғни тарихи және диалектикалық өзгерістерге ұшырайтын әлемнің тілдік бейнесінің көріністерімен тығыз байланысты. Мұндай үдеріске бір кездері ұзақ уақыт бойы қолданыста болған *ояз, ауылнай, пионер, комсомол, коммунист, саяси бюро* және т.б. сөздерді жатқызуға болады. Демек архаизмдердің бейтерминденуіне әртүрлі экстралингвистикалық түрткіжайттар (саяси жағдайлар, мемлекеттік формацияның ауысуы және т.б.) негізгі әсер болып табылады.

Қазіргі кезде қазақ терминологиялық қорын толықтырып отырған көздің бірі ретінде неологизмдер саналады. Неологизмдерді олардың пайда болуына байланысты екі түрге жіктеуге болады: 1) тілде бұрын-соңды орнықпаған жаңа түсініктердің пайда болуына байланысты жасалған неологизмдер: *нанотехнология, мультимедия, ноутбук, сканер, смартфон, электромобиль, биткоин* т.б.; 2) тілде бұрыннан бар атауларды түрлендіріп, жаңғыртып, жаңартып қолдану арқылы жасалған неологизмдер: *әуежай, ұшақ, сынып, құн* т.б. Осы ретте бірінші топқа жататын лексикалық бірліктер – кірме сөздер, ал екінші топтағылары қазіргі қазақ терминологиясында басымдық ала бастаған ұлттық таным негізіндегі терминжасам үдерісінде пайда болған неологизмдер деуге болады. Қазіргі қазақ терминжасамындағы бұл құбылыс, негізінен техника, жаратылыстану салаларына қатысты болғанымен, саяси-экономикалық түрткіжайттардың әсерінен қоғамның басқа да әлеуметтік салаларында көрініс береді. Мысалы, *өсім, нарық, оңтайландыру, түсім, кеден, ірі кәсіпкер, қазыналық кәсіпорын, шағын бизнес, көтерме сауда, кешенді сауықтыру, жаппай сатылым, бөлшек сауда, өсімшұл, үстемақы, құнсыздану, төлемақы, бәссауда, мердігер* және т.б. неологизмдер негізінен экономика саласына қатысты терминдер болып табылады.

Қазақ тіл білімінде неологизм құбылысы жайлы академик Р. Сыздық таза ғылыми терминдерді былай қойғанда, «көпшілік қолды» әлеуметтік, саяси, экономикалық салалардағы атаулардың да біразын сол күйінде қолданудың объективті себептерін нақты көрсетсе (Сыздық, 2009: 11), А.Алдашева «төл жаңартпалар сөз семантикасының өзгеруі, дайын лексикалық бірліктің мағынасының кеңеюі, тұлғасы да, мағынасы да жаңа бірліктердің жасалуы нәтижесінде пайда болады» деген тұжырым жасайды (Алдашева, 1992: 13). Сондай-ақ жаңа атаулар туралы зерттеу жасаған Қ. Қадырқұлов неологизмдерді «жаңа сөз қолданыстар» және «жаңа сөз» деп бөледі: «Бұндағы «жаңа сөздер» дегеніміз – жаңа мазмұн мен жаңа формада тілімізге басқа тілден өзгеріссіз, не дыбыстық өзгерістерге ұшырап енген сөздер. «Жаңа сөз қолданыстар» дегеніміз – жаңа мазмұны мен ескі формада немесе ескі мазмұн мен жаңа формада, басқа тілден енген сөздердің жаңаша қолданысқа түсуі» (Қадырқұлов, 1995: 23).

Қазіргі кезде тіліміздегі неологиялық құбылыстар тіл білімінің жаңа бағыттарына сәйкес зерттелуде. Мысалы, Қ.Алдашева қазақыландырылған лексикалық жаңалықтардың тіл жүйесінде шоғырлануын тіл синергетикасы тұрғысынан (Алдашева, 2022), А.Бисенғали жаңа қолданыстарды лингвомәдени және лингвокогнитивтік зерттеу бағытында қарастырады (Бисенғали, 2022).

Сонымен қатар кейінгі зерттеулерде жаңа сөздердің пайда болуы кезеңдері былайша көрсетіледі: бұқаралық ақпарат құралдарында, ғылым, білім беру контентінің жазба нұсқаларында, ауызша әдеби сөйлеуде пайда болады; кейбір ұғымдардың нұсқалары қатар қолданылады; қатысымдық кеңістікте кеңінен танылып, көпшілік қолданысқа ене бастайды; осы кезеңдерден өткен көпшілік қолданыстағы жаңа сөз бекітілген атаулар қатарына орын алады; нормативтік, түсіндірме, терминологиялық сөздіктерге енгізіледі; ғылыми әдебиетте, мектеп оқулықтары мен дидактикалық базада қолданыс табады (Aldasheva, Kondybayeva, Serikbayeva, 2021: 10).

Қазіргі кезде тіліміздегі неологизмдердің басым көпшілігі орыс тіліне ағылшын тілінен енген терминдер болып табылады. Мысалы, *хостес, ресепшн, кедди, мерчендайзер, провайдер, супервайзер, риэлтор, рекрутер, веб-мастер, мерчендайзер, хостес, коучер, джоббер, промоутер, аккаунт-менеджер, контент-менеджер, рекрутер, нейл-дизайнер, супервайзер, нейл-мастер, клинингер, колористка, копирайтер, медиабайер, грейдерист, дизайнер-флорист, фуд-дизайнер, дизайнер, веб-дизайнер, дизайнер-жобалаушы, тренинг-менеджер, фотодизайнер, киім дизайнері, интерьер дизайнер, нейл-дизайнер, мерчендайзер және т.б.* (Джарасова, Рскелдиева, 2015: 33-38).

Қазіргі қазақ терминологиясында жиі байқалатын құбылыстың бірі – терминдердің жарыспалылығы (дублеттілігі). Ғылыми әдебиеттерде, салалық терминологиялық сөздіктерде, заңнамада орыс тіліне еуропа тілдерінен енген терминдердің тілімізде жарыса, сондай-ақ бірнеше баламасы қолданылып жүргенін кездестіреміз. Ғалым Қ.Айдарбек бұл құбылыстың қалыптасуы мынадай үш түрлі бағытта көрініс береді деген түйін жасайды: а) бірнеше кірме атаулардың қолданылуы; ә) қазақ тілінде термин бола тұрып, кірме термин қабылдау; б) кірме терминге эквивалент ретінде неологизм жасау. (Айдарбек, 2011: 265)

Қазіргі қазақ терминологиялық жүйесіндегі жарыспалылық құбылысын мынадай негізгі түрлерге бөлуге болады:

1) қазақ тіліндегі терминдердің орыс тіліндегі немесе орыс тіліне еуропа тілдерінен енген нұсқасы мен қазақ тіліндегі баламасының жарыса қолданылуы: *аббревиатура – аббревиатура, қысқарған сөздер; абзац – абзац, азат жол; абстрактный – абстракты, дерексіз, ойтекті; агглютинативные языки – агглютинативті, жалғамалы тілдер; агглютинация – агглютинация, жалғаным, тіркесім; адвербиализация – адвербиалдану, үстеуге айналу; аджуванто – аджуванто, жасанды тіл; адресант – адресант, сөйлеуші; аккомодация – аккомодация, бейімдеу; аккумулятив – аккумулятив, табыс септік; актуализация – актуалдану, өзектену; аффикс – аффикс, қосымша, жұрнақ; альвеола – альвеола, қызыл иек; альвеолярный звук – альвеол дыбыс, тіл ұшы дыбыс; альтернатива – альтернатива, дыбыс алмасуы; аморфность – аморфтық, тұлғасыздық, түрсіздік; ампликация – ампликация, мағына үстемелеу; афоризм – афоризм, нақыл сөз; индикатив – индикатив, ашық рай; инфинитив – инфинитив, тұйық етістік; лингвистика – лингвистика, тіл білімі, тіл ғылымы, тілтаным; номенклатура – номенклатура, атау; номинация – номинация, атауыш, аталым; процесс – процесс, үдеріс; рефрен – рефрен, қайырма; функция – функция, қызмет; принцип – принцип, қағидат, ұстаным, автор – автор, төлие, иегер, туындыгер және т.б.;*

2) орыс тіліндегі немесе орыс тіліне еуропа тілдерінен енген терминдердің қазақ тілінде бірнеше баламасының қолданылуы: *агглютинативный – жалғамалы, тіркесімді; актуальность – өзектілік, зәрулік; диффуз – жентек, шашыратқы; знак – таңба, белгі; классификатор – топтастырғыш, жіктегіш, сыныптағыш; мелодика речи – сөйлеу сазы, сөйлеу әуезі, сөйлеу сарыны; мотив – уәж, түрткі; начальный – бас, алғашқы, бастапқы; реализация – жаратым, жарату, іске асыру; словарная статья – лұғаттық мақала, сөздік мақала; немой звук – жасырын дыбыс, үіл дыбыс, ыңыл дыбыс, ызың дыбыс, ызыл дыбыс, шуыл дыбыс, суыл дыбыс, салдыр дыбыс және т.б.*

Терминологиядағы мұндай жарыспалылық құбылысы әртүрлі ғылым салаларындағы терминдерді біріздендіруде қиындық туғызатыны сөзсіз. Сондықтан оларды қолдану барысында терминнің ғылыми анықтамасына сәйкес мағыналық әлеуетіне, қолданыс жиілігіне байланысты бір нұсқасын орнықтыру маңызды болып табылады.

Қорытынды

Кез келген тілдегі, оның ішінде қазақ тіліндегі көпмағыналы (полисемиялы) терминдер бірнеше салада әртүрлі заттың, нысанның атауы болғанымен, олардың мағынасы бір-бірімен өзара тығыз байланысты, жақын болып келсе, кеңмағыналы (эврисемиялы) терминдер әдетте жалпы

ғылыми және жалпы техника саласына қатысты болып, олардың ғылыми анықтамасы бір-бірінен алшақ болады жатады.

Қазақ тіліндегі терминдер мағыналарының кеңеюіне қазақ ұлтының тұрмысына тән заттар мен құбылыстардың, іс-әрекеттердің атаулары негіз болып, ұлттық таным негізінде метафоралану жолымен жасалады.

Тілдегі архаизм сөздер терминденуі мен бейтерминденуіне әртүрлі экстралингвистикалық түрткіжайттар (саяси жағдайлар, мемлекеттік формацияның ауысуы және т.б.) негізгі әсер болып табылады.

Сондай-ақ неологизмдер қазақ терминологиялық қорын толықтырудың бір көзі саналып, олардың басым көпшілігі орыс тіліне ағылшын тілінен енген терминдер болып келеді.

Қазіргі кезде тілімізде салалық сөздіктерде, заңнамада, ғылыми еңбектерде еуропа тілдерінен орыс тіліне енген терминдер қазақ тіліндегі баламасымен қатар жарыса қолданылатын жағдайлар кездеседі және олар мынадай түрлерге бөлінеді: 1) қазақ тіліндегі терминнің орыс тіліндегі немесе орыс тіліне еуропа тілдерінен енген нұсқасы мен қазақ тіліндегі баламасының жарыса қолданылуы; 2) орыс тіліндегі немесе орыс тіліне еуропа тілдерінен енген терминнің қазақ тілінде бірнеше баламасының қатар қолданылуы.

Қазақ терминологиясындағы семантикалық үдерістер (көпмағыналылық (полисемия), кеңмағыналылық (эврисемия), мағынаның жылжуы (кеңею/тарылу), архаизмдердің терминденуі мен бейтерминденуі және неологизмдердің терминденуі, жарыспалылық құбылысы) терминдердің жасалу, қалыптасу және даму жолдары, семантикалық құрылымы, мағыналық топтары, құрылымдық типтері, олардың терминологиялық жүйемізіндегі, терминологиялық өрістердегі орны және т.б. мәселелер тұрғысынан жеке-жеке терең зерттеуді қажет етеді.

Әдебиеттер

Айдарбек Қ.Ж. (2011) Ежелгі және қазіргі тілдік қатынастардың қазақ терминологиялық жүйесіндегі көрінісі // Turco-Slavica: Язык, этнос, культура в едином пространстве. Коллективная монография. / Отв. ред. проф. Н.Ж. Шаймерденова. – Петропавл, АО «Полиграфия», 2011. – С. 197-278.

Алдашева А. (1992) Лексические новообразования в современном казахском литературном языке (на материале периодической печати 1976-1991 гг.). Автореф. ... дисс. канд. филол. наук. – Алматы, 1992. – 27 с.

Aldasheva, K. S.; Kondybayeva, R. Zh.; Serikbayeva, A. D. (2021) Potential possibilities of codification of neologisms in the modern kazakh language. // Вестник КазНУ. Серия филологическая, [S.I.], v. 184, n. 4, dec. 2021. ISSN 2618-0782. <https://doi.org/10.26577/EJPh.2021.v184.i4.ph1>

Алдашева Қ. (2022) Тіл синергетикасы және лексикалық жаңалықтар: монография. – Алматы. «Жылдам полиграфия орталығы», 2022. – 248 бет.

Амосова Н.Н. (1963) Основы английской фразеологии. – Л., 1963. – 206 с.

Әшімбаева Н.М. (1997) Көнерген сөздер – терминжасамның бір көзі // Тіл тарихы және сөз табиғаты (ғылыми мақалалар жинағы). – Алматы: Ғылым, 1997. – 190-197-бб.

Бисенғали А. (2022) Қазақ және түрік тілдеріндегі терминдену үдерістері (лингвомәдени және лингвокогнитивтік салыстырмалы талдау). – Алматы: «Қазақ кітабы» баспасы, 2022. – 164 бет.

John McWhorter (2020), The Processes of Semantic Changes in Language. Columbia University, 2020 <https://www.wondriumdaily.com/the-processes-of-semantic-changes-in-language>

Джарасова Т.Т., Рскелдиева Д.Б., (2015) Заманауи мамандық атауларындағы англицизмдер мен американизмдер // Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университетінің Хабаршысы. Филология сериясы. № 1 / 2015. 33-38-бб.

Намитова Е. (2016) Қазақ тіліндегі этномәдени тарих пен тілдік процестердің «ақпарат көзі» – көнерген сөздер хақында // Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt:4. Sayı: 8. Ocak, 2016. – Türkiye. – 206-218-бб.

Қадырқұлов Қ. (1995) Қазіргі қазақ тіліндегі жаңа қолданыстар. Фил.ғыл.канд. ... дисс. – Алматы, 1995. – 113 б.

Құлманов С. (2022) Ахмет Байтұрсынұлы жасаған лингвистикалық терминдердің метафоралық сипаты // «Ахмет Байтұрсынұлы және ғылым тілі» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Алматы: ЖК «Асыл», 2022. 93-99-беттер.

Құрманбайұлы Ш. (2014) Қазақ терминологиясы: зерттеулер, оқулық, сөздік, библиография. – Алматы: «Сардар», 2014. – 928+16 жапсырма бет.

Махмутов А. (1963) Архаизмы и историзмы в казахском языке. Автореферат дисс. ... канд. филол. наук. – Алма-Ата, 1963. – 20 с.

Сыздық Р. (2009) Қазақ тіліндегі ескіліктер мен жаңалықтар. – Алматы: Арыс, 2009. – 226 б.

Шелов С.Д., Лейчик В.М. (2012) Терминология и профессиональная лексика: состав и функции: Учебное пособие. – СПб.: СПбГУ. РИО. Филологический факультет, 2012. – 96 с.

References

- Aidarbek Q. Zh. (2011) Ezhelgi zhane qazirgi tildik qatynastargyn qazaq terminologialyq zhuiesindegi korinisi // Turco-Slavica: Iazyk, etnos, kultura v edinom prostranstve. Kollektivnaia monografiia. / Otv. red. prof. N. Zh. Shaimerdenova. – Petropavlovsk, AO «Poligrapia», 2011. – S. 197-278. [Reflection of ancient and modern language relations in the Kazakh terminological system // Turco-Slavica: Language, Ethnos, culture in one common language. Collective monograph. / Otv. ed. prof. N. Zh. Shaimerdenova. – Petropavlovsk, JSC «Polygraphy», 2011. – P. 197-278] (in Russian)
- Aldasheva A. (1992) Leksicheskie novoobrozovonia v sovremennom qazaqskom literarurnom iazyke (na materiale periodicheskoi peshati 1976-1991 gg.). Avtoref. ... diss.kand.filol.nauk. – Almaty, 1992. – 27 s. . [Lexical neoplasms in the modern Kazakh literary language (based on the material of the periodical press of 1976-1991). Abstract ... dissertation of the Candidate of Philology sciences. – Almaty, 1992. – 27 p.] (in Russian)
- Aldasheva, Q. S.; Kondybayeva, R. Zh.; Serikbayeva, A. D. (2021) Potential possibilities of codification of neologisms in the modern kazakh language. // Вестник КазНУ. Серия филологическая, [S.I.], v. 184, n. 4, dec. 2021. ISSN 2618-0782. [\(in English\)](#)
- Aldasheva Q. (2022) Til senergetikasy zhane leksikalıyq zhanaluqtar: monografiia. – Almaty. «Zhyldam poligrafia ortalygy», 2022. - 248 bet [Synergy of language and lexical innovations: monograph. – Almaty. «Center for fast printing», 2022. - 248 pages] (in Kazakh)
- Amosova N.N. (1963) Osnovy anglijskoj frazeologii. – L., 1963. – 206 s. [Fundamentals of English phraseology. – L., 1963. – 206 p.] (in Russian)
- Ashimbaeva N.M. (1997) Konergen sozder – terminzhasamnyn bir kozi. // Til tarihy zhane soz tabigaty (gylymi makalalar zhinagy). – Almaty: Gylym, 1997. – 190-197-bb. [Archaisms are one of the sources of term formation. // History of language and the nature of the word (collection of scientific articles). – Almaty: Nauka, 1997. – P. 190-197.] (in Kazakh)
- Bisengali A. (2022) Qazaq zhane turik tilderindegi termindegi uderisteri (lingvomadeni zhane lingvokognitivtik salystyrmaly zertteu). – Almaty: «Qazaq kitaby» baspasy, 2022. – 164 bet . [Processes of terminalization in the Kazakh and Turkish languages (comparative analysis of linguocultural and linguocognitive). – Almaty: Publishing house «Kazakh kitap», 2022. - 164 pages] (in Kazakh)
- John McWhorter (2020), The Processes of Semantic Changes in Language. [Columbia University, 2020](https://www.wondriumdaily.com/the-processes-of-semantic-changes-in-language) <https://www.wondriumdaily.com/the-processes-of-semantic-changes-in-language> (in English)
- Dzharasova T.T., Rskeldieva D.B., (2015) Zamanauı mamandyq atalaryndagy anglicizmder men amerikanizmder // Sh.Ualihanov atyndagy Kokshetau memlekettik universitetinin Habarshysy. Filologija serijasy. № 1 / 2015. 33-38-bb. [Anglicisms and Americanisms in the names of modern specialties // Bulletin of Kokshetau State University named after Sh. Ualihanov. Philology series. № 1 / 2015. – P. 33-38.] (in Kazakh)
- Hamitova E. (2016) Qazaq tilindegi etnomadeni tariq pen tildik prosesterdin «aqparat kozi» – konergen sozder haqynda // Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt:4. Sayı: 8. Ocak, 2016. – Türkiye. – 206-218-bb. [The «source of information» of ethno – cultural history and language processes in the Kazakh language is ancient words // Avrasya International Research Journal Cilt:4. Issue: 8. January, 2016. – Türkiye. – P. 206-218] (in Kazakh)
- Qadyrqulov Q.(1995) Qazirgi qazaq tilindegi zhana qoldanystar. Fil.gyl.kand. ... diss. – Almaty, 1995. – 113 b. [New uses in the modern Kazakh language. Dis. ... cand. of philology. – Almaty, 1995. – 113 p.] (in Kazakh)
- Qulmanov S. (2022) Ahmet Bajtursynuly zhasagan lingvistikalyq terminderdin metaforalyq sipaty // «Ahmet Bajtursynuly zhane gylym tili» aty halyqaralyq gylymi-teorijalyq konferenciya materialdary. – Almaty: ZhK «Asyl», 2022. 93-99-better. [Metaphorical character of linguistic terms created by Akhmet Baitursynuly // materials of the international scientific and theoretical conference «Akhmet Baitursynuly and language sciences». – Almaty: IP «Asyl», 2022. – P. 93-99] (in Kazakh)
- Qurmanbajuly Sh. (2014) Qazaq terminologijasy: zertteuler, oqulyq, sozdik, bibliografija. – Almaty: «Sardar», 2014. – 928+16 zhapsyrma bet. [Kazakh terminology: research, textbook, dictionary, bibliography. – Almaty: «Sardar», 2014. – 928 p.] (in Kazakh)
- Maqmutov A. (1963) Arhaizmy I istorizmy v qazaqskom iazyke. Avtoreferat diss. ... kand. filol. nauk. . – Alma-Ata, 1963. – 20 s. [Archaisms and historicisms in the Kazakh language. Abstract of dissertation ... candidate of philology. sciences. – Alma-Ata, 1963. – 20 p.] (in Russian)
- Syzdyk R. (2009) Qazaq tilindegi eskilikter men zhanalyqtar. – Almaty: Arys, 2009. – 226 b. [Old and new in the Kazakh language. – Almaty: Arys, 2009. – 226 P.] (in Kazakh)
- Shelov S.D., Lejchik V.M. (2012) Terminologija i professional'naja leksika: sostav i funkcii: Uchebnoe posobie. – SPb.: SPbGU. RIO. Filologicheskij fakul'tet, 2012. – 96 s. [Terminology and professional vocabulary: composition and functions: Textbook. – St. Petersburg: St. Petersburg State University. RIO. Faculty of Philology, 2012. – 96 p.] (in Russian)